

XXVII. TERMÉSZET–TUDOMÁNY DIÁKPÁLYÁZAT

Diákkonferencia az Akadémián

Március 3-án a Magyar Tudományos Akadémia székházban rendezett sikeres díjátadó ünnepségünkkel és diákkonferenciánkkal lezárult a Természet Világa folyóirat XXVII. Természet-Tudomány Diákpályázata.

Pásztor Balázs főszerkesztő-helyettes, Sótonyi Péter, a TIT alelnöke, Hámori József TIT-elnök és Gózon Ákos főszerkesztő a díjátadón

Lapunk felhívására idén 44 pályamű érkezett a Kárpát-medence teljes területéről. A díjazottak:

ÖNÁLLÓ KUTATÁSOK, ELMÉLETI ÖSSZEGZÉSEK KATEGÓRIA

- I. díj. Puskás Dávid:** A Hold meghódítása. Egy Holdbázis elkészítése a 3D nyomtatás segítségével
Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely, Románia
Felkészítő tanár: *Szász Ágota*
- II. díj. Mészáros Réka:** Környezetünk hőkamerán át
Kiskunhalasi Bibó István Gimnázium
Felkészítő tanár: *Nagy-Czirok Lászlóné, Kiszi Magdolna*
- II. díj. Illyés András–Dessewffy Domonkos–Tomka Benedek–Cseh Domonkos:** Egy meteorológiai ballonos diákkísérlet a sztratoszférában
Budapesti Piarista Gimnázium
Felkészítő tanár: *Müllner Erzsébet*

III. díj. Veréb Sándor Andor: A postagalamb és az „elektroszmogó”
Kiskunhalasi Bibó István Gimnázium
Felkészítő tanár: *Nagy-Czirok Lászlóné*

III. díj. Fáy Márton: Biodiverzitás-szigetek a kultúrtáj ölelésében
Veres Péter Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakgimnázium, Szakközépiskola és Kollégium, Győr
Felkészítő tanár: *Zátonyi Szilárd*

III. díj. Tóth Zoltán: Bombák földjén
Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium
Felkészítő tanár: *Major János*

KÜLÖNDÍJAK

Bánhidi Dominik: Egy kataklizmikus változócsillag: az AM Cassiopeiae
Szent László ÁMK Vízügyi Szakgimnázium, Baja
Felkészítő: *Hegedüs Tibor*

Kiss Szabolcs: Letűnt korok botanikai összehasonlítása
Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium
Felkészítő tanár: *Bíróné Varga Tünde*

Mester Ádám–Wensofszky Balázs: A fizika Google-fordítója.
Kísérletek webkamerával és a „Tracker”számítógépes programmal
Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma, Pécs
Felkészítő tanárok: *Kiliánné Raics Katalin* és *Kovács Attila*

TERMÉSZETTUDOMÁNYOS MÚLTUNK FELKUTATÁSA KATEGÓRIA

- I. díj. Gudor Noémi:** M. Vásárhelyi Tőke István, az erdélyi fizikaoktatás egyik nagy művelője
Bethlen Gábor Kollégium, Nagyenyed, Románia
Felkészítő tanár: *Dvoráczek Ágoston*
- II. díj. Kapitány Krisztofer:** Vízimunkálatok Bezdán környékén
Szent László ÁMK Vízügyi Szakközépiskola, Baja
Felkészítő tanár: *Nebojszki László*
- II. díj. Éliás János:** A Nagykunság doktora. Kátai Gábor élete és munkássága
Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium
Felkészítő tanár: *Domjánné Nagy Tünde*
- III. díj. Szász-Cseh Etele:** Néha a vas értékesebb az aranynál
Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár, Románia
Felkészítő tanár: *Cseh Gyopárka*

Kordos László zsűritagként értékeli a pályázatot

ORVOSTUDOMÁNYI KATEGÓRIA

I. díj. Csorvási Tímea—Nagy-Lang Evelin:

Nárciszokkal az Alzheimer-kór ellen
Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely, Románia
Felkészítő tanár: *József Éva*

II. díj. Veréb Sándor Andor: Szívinfarktus után

Kiskunhalasi Bibó István Gimnázium
Felkészítő: *Verébné Demjén Edit*

III. díj. Fejér Márton—Melles Máté: Szívdobogást fémdobozból?

Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános
Iskola és Kollégium, Csurgó
Felkészítő tanár: *Mellesné Fonyogáb Kornélia, Varga Jolán*

KIEMELT KÜLÖNDÍJ

Péterfi Orsolya: Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről és orvoslásainak módgyairól
Marosvásárhely
Felkészítő tanár: *Péter H. Mária*

KÜLÖNDÍJAK

Balog Dóra: Élet a pulmonális artériás hipertóniával
Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium
Felkészítő tanár: *Bíróné Varga Tünde*

György Tamás—Pálos Réka:

A vírusok terjedése — valóság vagy tévhit?
Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely, Románia
Felkészítő tanár: *József Éva*

KULTÚRA EGYSÉGE KATEGÓRIA

Megyesi Ádám: A hit és az értelem
Audi Hungaria Schule, Győr
Felkészítő tanár: *Rémiás Tünde*

A díjakat a Magyar Tudományos Akadémia Székházának felolvasótermében március 3-án adtuk át ünnepélyes keretek között.

Díjátadó ünnepségünket — hagyományteremtő céllal — idén első ízben diákkonferencia formájában tartottuk meg,

ahol Hámori József, a TIT elnöke köszöntője és a zsűri (Sótonyi Péter, Kordos László és Gazda István) értékelő szavai után a pályázók 5-5 perces prezentációban ismertették pályaművük témáját és legfontosabb eredményeit.

Gazda István, a zsűri tagja elemzi a pályaműveket

A közönség és a résztvevők egyöntetű véleménye szerint az új, a korábbiánál „fiatalosabb” lebonyolítási forma sikeres volt, színes és tartalmas kétórás rendezvényt sikerült szerveznünk kiadónk, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkatársainak áldozatos és professzionális szervezőmunkája és a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatása segítségével.

A pályázóknak és felkészítő tanáraiknak egyaránt értékes díjakat tudunk átnyújtani:

- a kategóriák (Önálló kutatások — elméleti összegzések; Orvostudományi; Természettudományi múltunk feltárása) győztes pályázó diákjai pályaművenként 60.000 - Ft, a II. díjasok 40.000 - Ft, a III. díjasok 25.000 - Ft pénzzutalmat kaptak.
- egy kiemelt különdíjasunk 35.000 - Ft, a többi különdíjasunk pedig 25-25 ezer Ft díjazásban részesült.
- a felkészítő tanároknak — diájkjuk helyezése függvényében — értékes tárgyjutalommal (tablet, könyvcso-mag) köszöntük meg a munkájukat.

A budapesti piarista diákok előadása

A pályázatokat áprilistól folyamatosan jelentetjük meg e hasábon, a Természet Világa újból jelentkező Diákmel-lékletében.

GÓZON ÁKOS
FOTÓ: MÉSZÁROS ILDIKÓ ÉS TRUPKA ZOLTÁN

Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről és orvoslásainak módgyáról

Már a XVIII. században felkeltette az orvosok figyelmét Erdély népi gyógyászata. Martin Lange¹ (1753–1792) orvosdoktor az erdélyi házi orvosságokról való áttekintésében kiemeli a nép által használt gyógymódok fontosságát, ugyanis az olyan területeken, ahol nincs orvos, ezen orvosságok enyhíthetik a beteg fájdalmát, vagy akár az életet is meghosszabbíthatják. A szász orvos feljegyzéseiből az is kiderül, hogy lehetőséget lát a hatékonynak bizonyuló házi orvosságoknak a hivatalos orvoslásba való beépülésére is.

Hasonló indíttatásból megvizsgáltam néhány XVI–XVIII. századi erdélyi orvosló könyvet, amelyek hatással voltak Erdély népgyógyászatára.

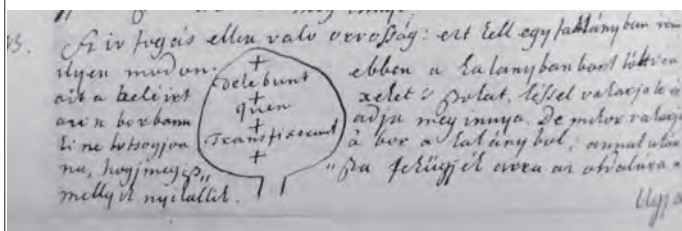
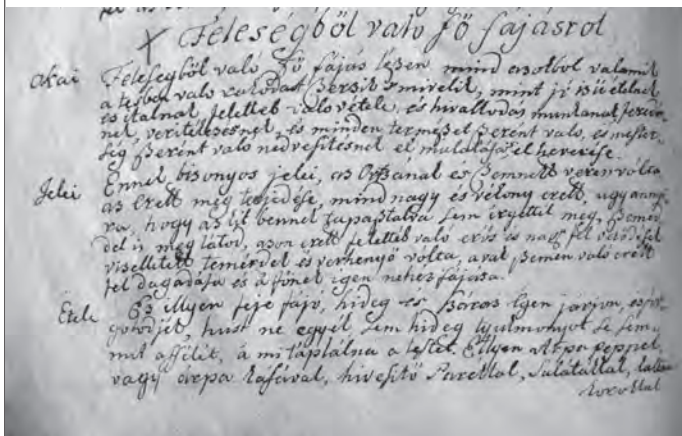
A népi gyógyítás és tudós orvoslás kapcsolata

A gyógyászat mindig szoros kapcsolatban volt a népi orvoslással. A papi gyógyászat és orvoslás sokat merített a népi orvoslásból. Idővel a tudós orvoslás különböző elemei átszi-

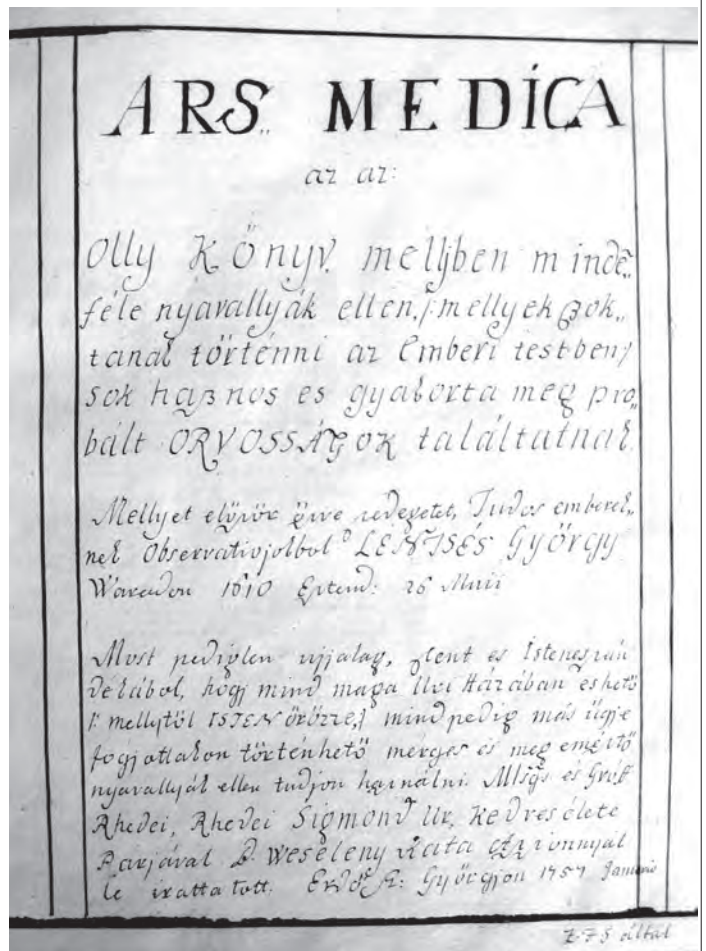
tos formában megjelent mű az Ars medica (Lencsés György, 1577), a Gelencei orvosló könyvecske (1742–1895) és Bethlen Kata orvosló könyve (1737) is. A nép számára íródott Pápai Páriz Ferenc Pax corporisa (1690), Juhász Máté Házi különös orvosságok (1761) és Marikowzki Márton Néphez való tudósítás (1772) című munkája. Megemlítem még Melius Péter Herbáriumát is (1578), ami szintén tartalmaz javallatokat az egyes betegségek kezelésére.

A népi és a tudós orvoslás célja is a betegség megelőzése és leküzdése. A népgyógyászat azonban finalista szemléletű, a betegség tüneteire vonatkozik, a kórisme háttérbe szorul a gyógyításhoz képest. A népi gyógymódok lehetnek mágikus, illetve empirikus alapúak. Az empiriára épülő népi orvoslás ismerte a növények hashajtó, vizelethajtó, mérgező és izzasztó hatását, a borogatások, a fürdők, iszappakolások, a nap és a párologtatás gyógyhatását. A külső behatás és a tünetek közötti kapcsolatot az átlagember is felismerte; például amikor egy ütés hatására megsebesült egy testrészt.

A belsőleges betegségek és járványok estében azonban nehezebb felismerni a betegség okát. Az ilyen betegségek magyaráza-

várogtak a népgyógyászatba a csíziós könyvek, a herbáriumok és más orvosló könyvek révén. A XVI. században kéziratos formában jelenik meg a népi orvoslás, ugyanakkor a nép számára íródott orvosló könyveket is nyomtatnak. Kézira-

1 Orvosdoktor és megyei főorvos. Tanulmányait Brassóban, Göttingában, Bécsben és Nagyszombaton végezte.

taként kerültek át a középkori orvoslásból a népi orvoslásba a „jó és rossz vér” és a „romlott levegő” kifejezések. A Pax corporisban a reszketegség „a rossz, hideg, nyálas vértől” ered, de az Ars medicában is megjelenik a „fekete sár”, mint a betegségek egyik oka. A „fekete sártól lőtt esztelenség” esetében azt olvashatjuk, hogy „leszen pedig ez nyavalya, mikor az fekete sárnak nyavalyája az elmét az főben fölöttébb elfoglalja”. Az ősi hitvilágból maradt fenn a betegségek „rossz szellemeknek” való tulajdonítása. A Pax corporisban a pestis „Istennek a' bűnért való rettenetes ítéleti” és „irtóztató bűdösséggel töltik-el a' levegő eget”.

Az empíria és a mágia azonban annyira összefonódott, hogy ma már nem tudjuk őket elválasztani.

A betegségek rossz szellemeknek való tulajdonítása miatt a betegségeket megszemélyesítették. Ezek olyan kifejezéseinkben élnek tovább, mint az „üssön meg a guta”, „vigyen el a fene”, „egye meg a franc”. Van azonban olyan kifejezésünk is, ami mára már elveszett a köztudatból, például az „egye meg az íz”.

INDEX

Index avagy *Lastrum*. Melybe először a betűknek rendi szerint fákhoz, fűveknek neveket, mellyek ez könyvben vagnak megírva, Deákul, Magyarul, és Németül megálálod. Azon egy fűnek pedig mindenik nyelven, sokkalon való névet, ha egyik nyelven nem találod, vagy nem tudod, málich nyelven a betű szerint megálálod.

Először a Fákhoz Deák nyelven való nevekről.

A		E	
Agnus Castus	folio 70	Ebulus	24
Alnus	11	Erica	20
Amygdalus	12	F	
Abies picea	17	Ficus	2
Acer	17	Fagus	16
Aurea mala	4	Fungi	28
Acte	24	Flarinus	25
B		G	
Betula	17	Genitica	21
Buxus	6	Galla	16
C		I	
Cerasus	ibid	Iupiperus	9
Cornus	8	Iuglans	13
Cupressus	14	Iufube	28
Coryllus	15	L	
Castanea	20	Labrusca	6
Chamelea	22	Laurus	7
Coluthea	22	Larix	18
Capparis	23	Ligustrum	25
Cynobatos	23		
Cynolihodos	23		
Cedrus	30		

HASNAI. Folio 134.
Hypericum. Czengő fű. S. Johannes kraut.

Hypericum, az az, Lijkas leuelő fű: a kit Czengő fűncz hinac.

TERMÉSETI,
A Czengő fű melegítő és fárasztó.

BELSŐ HASNAI.

A Czengő fű vizét igen idő mindennap innya az Kórlagosoknak, mind nagynak kicsinnec.

Ha borban főzed és ifod, merget, követ, főüent ki hoz emberből: Hideg lelést elvz, Farfabasokot gyógyit, a kivért pók meg állartya.

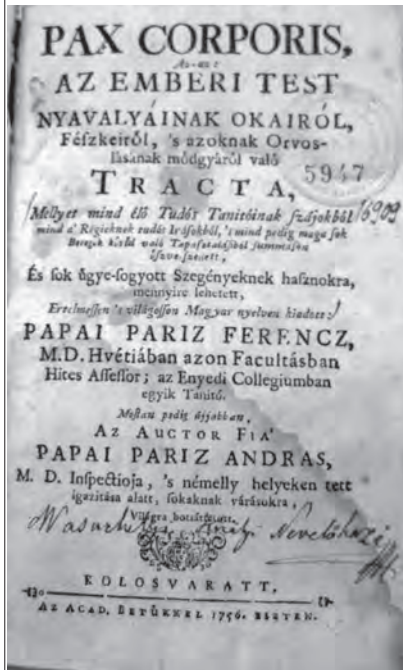
Ha a maguát ifod vízben fárt ki hányat. Külső, és belső sebeket meg gyógyit.

KÜLSŐ HASNAI.

A leuelét, maguát ha őfue töröd, az egéfre kötöd meg gyógyitya, Bolondozókat, kábalkodókat meg gyógyit ha iffa, és feyét mosla.

Tij Az

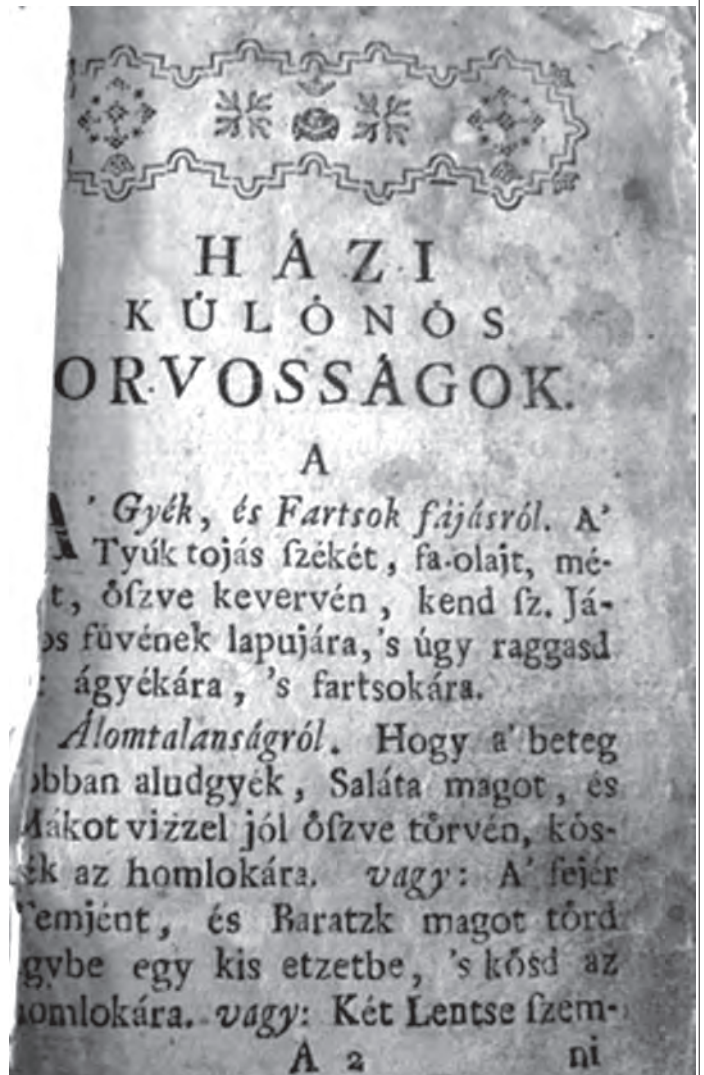
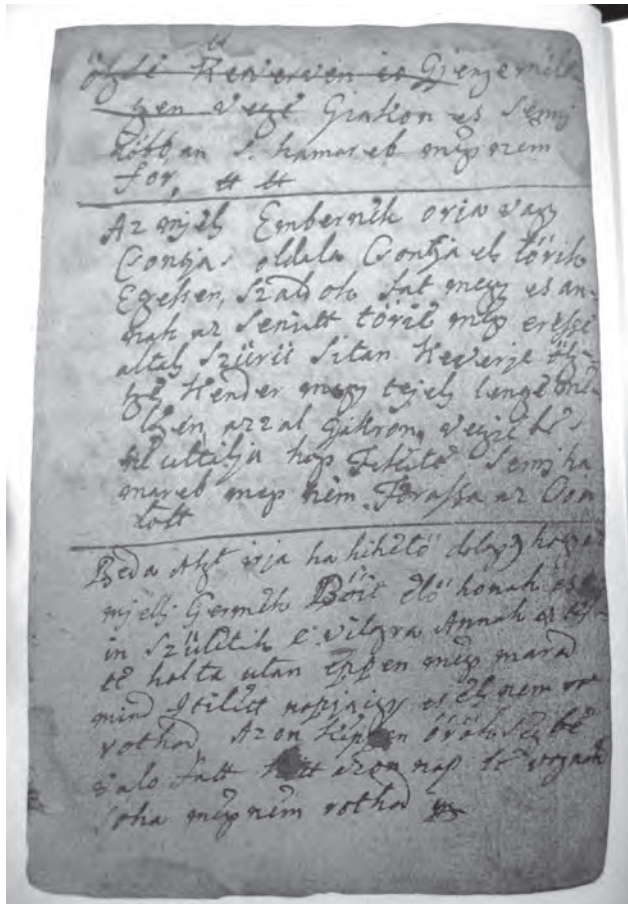
A hideglelés esetében a könyvek külön beszélnek a mindennapi, harmadnapi, negyednapi, forró és hagymázi hideglelésről. „Kigyó vagy béka akiben bújik” egy nép által kitalált betegség. A kigyót és békát betegségek okozóinak vagy gyógyítóinak tartották. A kigyó és béka emberből való kiűzése négy könyvben is megjelenik. Melius Péter munkájában a lóhere egyik belső haszna, hogy „ha a levelét, virágát, magvát mézes ecetben megfőzed s megiszod, minden mérget, kigyót, békát megöl”. Az Ars medica, a Gelencei orvosló könyvecske és a Házi különös orvosságok is megemlíti a tejet, mint ezen betegség ellenszerét. Az Ars medicában a boszorkány mint egy betegség (éjjeli nehéz légzés) jelenik meg. A Házi különös orvosságok megemlíti egy olyan fürdőt, „hogy az hideg ne ártson”, melynek eredményeként „sem rüh, sem pokolság, sem franczú reájok nem ragad”.

Hét erdélyi orvosló könyvről

A Váradai Lencsés György (1530–1593) által írt *Ars medica* kéziratot formában maradt fenn. A teljes címe „*Ars medica*, azaz olyly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen mellyek szoktanak történni az emberi testben sok hasznos és gyakorta megpróbált orvosságok találatnak”. A könyvnek két része van: „Az emberi test betegségeréről való orvosságok” és „A testnek ékesítésére való orvosságok”. Ez a két rész testrészek szerint, azon belül is a betegségek szerint van rendszerezve.

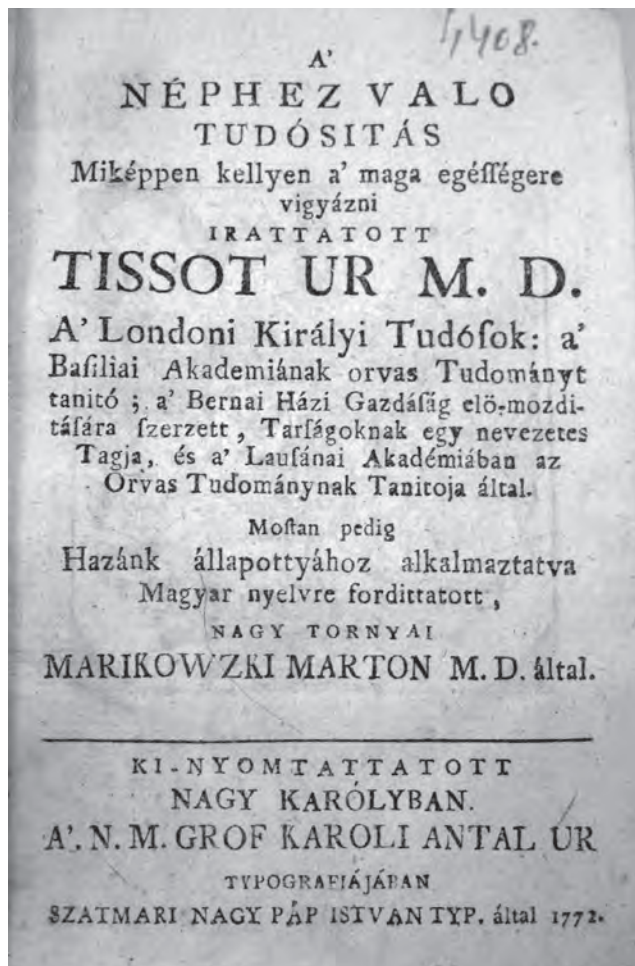
A mágnés kőről, a „réznek pattogó héjáról” és az „eleven kénesőről” is találunk bejegyzést, melyben ezen módszerek felhasználási módját olvashatjuk. A legtöbb betegségnél megjelenik az „oka”, „jele”, „tanuság”, „eledele” és az orvossága. Egy rajz is megjelenik a „szívnek reszketéséről, dobogásáról és nyilallásáról”

ról” szóló fejezetben, mely egy kanalat ábrázol. Az orvossághoz szükséges alapanyagok a kanálba írva jelennek meg. Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1757-ben Erdőfi György által lemásolt példánnyal foglalkoztam. Ezen kívül még ismertek másolati példányai is és az 1943-ban Varjas Béla által betűhíven összeállított XVI. századi Magyar Orvosi könyv, amit Kolozsváron adott ki a Erdélyi Tudományos Intézet.

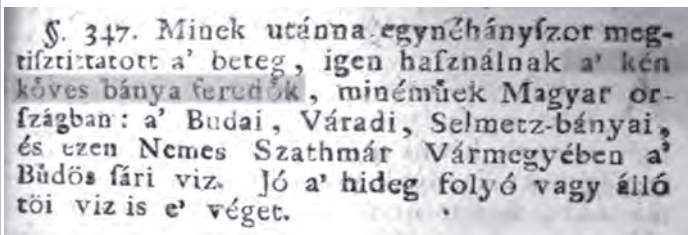
Melius Péter (1532–1572) egyházi író és debreceni református püspök *Herbariuma* az első magyar nyelvű botanikai kézikönyv. Tejes címe „*Herbarium az fagnac fuveknec nevek-roel, természetek-roel, és hasznairól*”. A könyvben megjelennek a különböző növények leírása, „természeti”, azaz hatása, illetve belső és külső hasznai. A növény neve „deákol, magyarul, és németül, némely helyeken pedig görögül” is le van írva. A két „laistrom”, azaz tartalomjegyzék segítségével növények, illetve betegségek szerint is tudunk keresni. Habár van egy példány a Teleki-Bolyai könyvtárban, a munkám során Szabó Attila szövegű másolatát használtam, ami a könyv megjelenésének 400. évfordulójára készült.

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) orvos és tanár „*Pax corporis*, avagy az emberi test nyavalyainak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának módgyáról való *Tracta*” című munkája tizenegy

kiadást ért meg. Pápai Páriz Ferenc orvosló könyve testrészek, illetve betegségek szerint van csoportosítva. Tanulmányozásra a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1756-ban kiadott példányt használtam.

Bethlen Kata (1700–1759) orvosságos könyve szintén egy kézirat, melyet Sárdi Margit kiadásában tekintettem át [IV]. A kézirat tizenhárom könyvből áll, melyek a főbb betegségek és

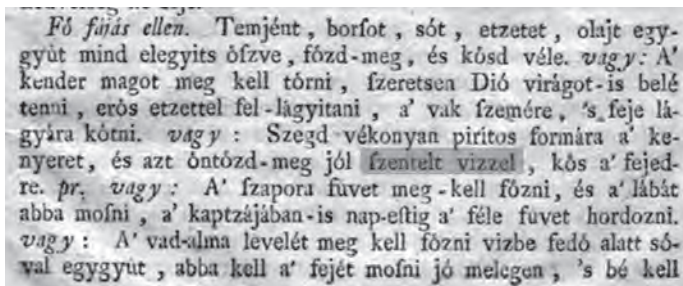
testrészek szerint vannak felosztva. A különböző betegségek gyógymódjai mellett festékkészítéssel és főzéssel kapcsolatos recepteket is találunk.

A Gelencei orvosló könyvecske című bőrkötésű, házilag összefűzött kis könyvben tíz székely gazda kézírása fedezhető fel. Kozma Péter székely nemes kezdte el írni 1727-ben, az utolsó bejegyzés pedig 1895-ből származik. A könyv első része a méhészkönyvecske, azaz „melben egészen leirattatik az méhek körül való dajkálkodásnak igazi módja és hasznos mes-

terése”, a második pedig 251 ember- és állatgyógyászattal kapcsolatos receptet tartalmaz. Kutatásomhoz a Halászné Zelnik Katalin által szerkesztett kiadást használtam.

Juhász Máté (1716–1776) minorita rendi szerzetes „Házi különös orvosságok, melyek az orvosok nélkül szükölködő betegeskedők vigasztalására következőképpen a betűk rende szerint külön-külön Nyomtatásokból és Irásokból szedettek egyben” című munkája 1761-ben jelent meg Kolozsváron. A könyv betegségek szerint van rendszerezve, de a betegségek tüneteit legtöbbször nem részletezi a szerző. Kivételt képez a Canchus, amely „az midőn a' férfi mag meg-szorul a' szeméremben, és ki-nem mehetvén, szintén mint az Áréná szorongattya az ember nagy kinokat szerezvén.” Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1785-ös kiadással foglalkoztam.

Marikowzki Márton (1728–1772) orvosdoktor és megyei főorvos „Néphez való tudósítás, miképpen kellyen a' maga egészségére vigyázni” című munkája 1772-ben jelent meg

Nagykárolyban. A mű célja a nép által használt hibás gyógy-módok kiküszöbölése. A nép közönséges nyavalyáinak okai között megemlíti a kemény munkát, „az időnek változásait”, „a lakó helyek körül való tisztátalanságot”, a részegséget, „az eledelek romlott mivoltát” és „a' házak helyheztetését” is. A szerző konkrét példákat említi a különböző betegségek gyógyításának sikerességéről vagy éppen sikertelenségéről: „Pél-dául hozom elő, hogy egy 20. esztendő hajadon leány, izasztó orvosságokkal és veres bórral élvén e' torok-fájásban bő orra vére folyása utánn megfűllt” (A torokfájásról és torokgyékről).

Az orvosló könyvek javallatai

A gyógyítás gyakran fontos időpontokhoz kötődött. A Hold csökkenése a betegség csökkenésével járt együtt. A Házi különös orvosságok szerint a Hold utolsó negyedé-nek a kezdetén kell a servést kenni, a golyva esetében „a' melly nap az hóld fogyni kezd, nap kelet előtt egy új tég-lát erőssen meg-kell melegíteni, egy egy kis spongiát réa tenni”. A Pax corporisban a kórságnál „az utolsó negyed-ben Hóld-fogytára, Salfaperilla gyökerét mellyet a' köz nép Szártsa gyökérnek hiv, főzzenek-meg forrás cízben, 's azt igya szomjúságtól is”.

A Szent György napi levelibéka a néprajzi lexikonban szerelmi varázslatként jelenik meg. Én fogfájásra találtam meg Juhász Máté könyvében. Az Ars medica az orrvérzés esetén azt javasolja, hogy „Szent György napjának vagj előtte vagj utánna mindjárást szedjed a béka lentsét, s ebből csinálly koszorút”.

A két boldogasszony közötti időszak szerencsés periódusnak számított. Áréna esetén ekkor kellett leszedni a barack levélét. A pünkösdi napján szedett növénynek gyógyhatást tulajdonítottak. A Pax corporisban a „vég-hurkában való sülyről” azt olvashatjuk, hogy „Szent György 's Pünkösdi között szedvén árva-tsalánt, aszald meg, törd meg, a' porát tedd-el, ' a süly ellen egyed”. A Házi különös orvosságokban is megjelenik a süly esetében a pünkösdi napján szedett csalán.

Szent János napján Pápai Páriz Ferenc könyvében zöld diót kell szedni az oltvagytáshoz. A Néphez való tudósításban a bőrök fű leszedéséről olvashatunk: „nyárban Sz. János nap tájban szedjék a' füvet, meg ki nem viritot”.

A „bizonyos ételektől való tartózkodás” vagy diéta is a gyógy mód része volt. A Néphez való tudósításban a himlő esetén a beteg ehet „alma kását az az főtt alma pépet és ha éhezik egynéhány szelet kenyeret is, ellenben húst nem kell adni sem annak levél, sem tyukmonyat² sem bor”. A „rossz vér” eltávolítására az érvágást, köpölyözést és nadályozást³ alkalmazták. Belső fülfájás esetén Pápai Páriz Ferenc mindhárom eljárást javasolja: „E' nyavalyában mindjárt meg-kell vágni a' Cephalica eret onnan-felől, a' honnan a' fájdalom. A' köpölyözés is igen hasznos, főképpen a' fül tövén. Sőt nadállal is annak módgya szerint a' vért a' föle tövén szítani nagy könnyebségére vólna”. Gyakoriak a purgálószeresek, az izzasztás, a fürdő, a párologtatás és a különféle borogatások. A fürösztés esetében hamuban való fürösztéssel is találkozhatunk eba-gos⁴ gyerek gyógyítása során. A Néphez való tudósításban a „kén' köves bánya feredő” a rüh ellen javallott.

fzemét, és afzald-meg jól, 's valami matériába vard-bé, 's akazd nyakába hadd hordozza. De jobb a' Szentségek hordozása.
Gyermek rettegése ellen. A' vakondoknak szivét meg-szárazt-ván törd porrá, és egy egy kés hegyint adgy bé néki, vízbe, téjbe, vagy egyébbe.
Gyermek ha nem vizeletit. Lőjjenek egy szarkát, 's annak feje velejét adgyák meg-innya hideg vízbe. pr.
Gyermek ha fzegezésbe himlődik. Az afzu Cyprast törd öfzve

Az emberi eredetű alapanyagoknak tabu jellegük miatt mágikus erőt tulajdonítottak. Az ilyen alapanyagokat általában titokban kellett beadni a betegnek. A Házi különös orvosságokban egy olyan anya tejére van szükség a hályog gyógyítására, „a'ki férjével másokon kívül tisztán élt és egymás után két fiú gyermeke vólt”. Az Ars medicában az álomhozó orvosságoknál az egyik javallat az, hogy „fejér mákot, fejér belind fűnek magvát törd meg, elegytsd öszve tyukmony fejeivel és Asszonyi állat tejével, kösd az fejére és rövid álmod hoz”.

Az emberi ürülék és vizelet is elfordul az alapanyagok között. A Gelencei orvosló könyvecskében csikkanás esetén „a gyalog borzát meg kell törni, vizeletben kell tenni, és jó szorosban be kell vele kötni. Probatum est”.

2 tyútkojás

3 piócázás

4 Nem azonosítható be pontosan, de a koraszülöttség, atrophia, angolkór egyes tünetei ismerhetők fel benne

5 Kipróbált orvosságok esetében jelenik meg.

hanem Árpával, vagy Sóska gyökérrel főt Vízet: Lentsével, Szarvasnak a' Izarvával-is főzhetni; mivel a' Himlő kiütéséc segitik. Igei jó ugyan annak segítésére, Karó-Répa mago és Czitrom magot öszve-törvén, felereszten Pápa fű vizzel, és gyakorta innya adni k által. Szél vagy hideg ne érje. Veres lepelle lepedgyék; hogy a' szeme elött lévén, az elme pbantafüja, a' veresről, a' vért felindítsa: és könnyebben kiűfsön a' Himlő. A forroságát hivesitő Zulepekkel kell enyhíteni.

Negyednapi hidegletésre Juhász Máté a következő gyógy módot javasolja: „az ember szár csontot törd porrá, abból egy kés hegyint valamiben adgy-bé innya az hideg napján, de ne tudgya a' beteg, ezt tselekedd négyszer”. Az emberi koponyacsontot a Pax corporisban a gelyva egyik gyógy módjaként találjuk meg: „tsuda erő vagy a' meghóltt ember koponyájában, ha abból ilyen nyavalyás iszik rend-szerint, és azt sokáig gyakorollya”.

Mágikus elem a gyógyításban a szentelt víz is, amelyet fejfájásra, szentségek hordozását pedig a gyermek ijedése ellen javasolja Juhász Máté. A számok szimbolikája is megjelenik. Három bogot kellett a szegfüre kötni a csuklás elmulasztása érdekében, kilenc legyet és kilenc pókot kellett a kelevényre tenni, Bethlen Kata receptje szerint pedig három rákot kell összetörni a hagymáz ellen való orvossághoz.

Gyakoriak az analóg gyógy módok, mely szerint hasonlót hasonlóval gyógyítottak. Az Ars medicában a tagnak gutatütése esetén „az férfúinak ménló csontja veleje szükséges. Az asszonyállatnak penig kabolalócsont veleje”, tehát a nőket a nöstény állat, a férfit a hím állat valamely részével gyógyították. A gyógyításban a színek is fontos szerepet játszottak. Sárgaság esetén a legtöbb alapanyag sárga színű; a sárga növények mellett Juhász Máténál az aranyfonal is megjelenik. Himlő esetében Pápai Páriz Ferenc azt javasolja, hogy vörös leplet terítsenek a betegre, mert ez előhozza a kiütéseket. Az azonos anyaggal való gyógyításra is találtam példát. A nő hős szám elmaradása esetén a Házi különös orvosságok szerint titokban vért kell csempészni a nő italába, ínnyrohadás esetén pedig a farkas fogát kellett használni.

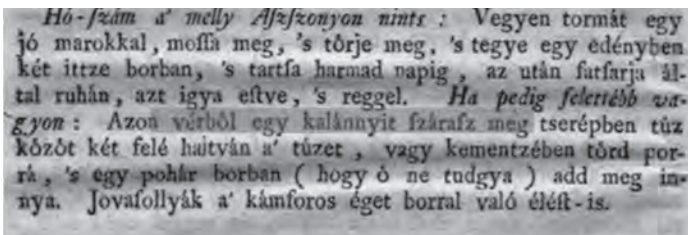
Marikowzki Márton szerint „az okos gyermek nevelés által, gyenge személyekből-is erős embereket lehet nevelni”. Éppen ezért könyvének a gyermek nyavalyáiról szóló részében nevelési tanácsokat is ad, felhívva a figyelmet arra is, hogy „mivel a' házi gazdának nintsen elegendő tselédje, 's gyermekeitől még iffiú korokban megfosztatik, ezért kéntelen azokat kik othon maradtak kemény munkára hajtani, holott még-tsak gyermek játékkal kellett vólna nékiek idejeket tölteni”.

Az orvosló könyvek gyógymódjainak összehasonlítása

Nem csupán a népi orvoslás és az orvosló könyvek között van kapcsolat, de a különböző századok orvosló könyvei között is. A későbbi századok szerzői sokat merítettek a külföldi orvosló könyvek íróitól illetve a korábbi századok erdélyi orvosló könyveiből is.

Az általam vizsgált hét orvosló könyv közötti kapcsolat elemzéséhez kiválasztottam 13 olyan betegséget, amelyek gyakrabban fordulnak elő a könyvekben. A gyógymódok során használt alapanyagokat táblázatba foglaltam, majd a közös elemek alapján megvizsgáltam, hogy mely könyvek esetében van a legtöbb egyezés.

Lencsés György a népi orvoslásból is merített könyvének megírása során, azonban a nürnbergi súlymérték használata külföldi munkák hatására utal. Pápai Páriz Ferenc tu-

dós tanítóit, a régiek tudós írásait, illetve saját tapasztalatát nevezi meg a Pax corporis forrásaként a könyv első oldalán. Mindezek ellenére az Ars medica és Pax corporis között találtam a legtöbb egyezést.

A Gelencei orvosló könyvecske forrása bizonytalan, Halászné Zelnik Katalin szerint azonban hasonlóság fedezhető fel Lencsés György orvosló könyvével és a XVII. századi „Házi patikával”. Az összehasonlítás során én is hasonló következtetést vontam le, mivel a Gelencei orvosló könyvecske az Ars medicával szemben mutat több egyezést.

Házi különös orvosságok receptjei „külön-külön Nyomatásokból és Írásokból szedettek egyben”. A „Páriz Pápai doktor írása”, illetve „Plinius mondja” megjegyzések azt igazolják, hogy a szerző a Pax corporisból és Plinius munkáiból is merített. Ennek ellenére több egyezést találtam Lencsés György kézírata és Juhász Máté munkája között. Melius Péter is forrásként használta Plinius műveit, én azonban kevés közös gyógymódot találtam a Herbárium és a Házi különös orvosságok között. Melius Péter munkája leginkább az Ars medicával áll kapcsolatban.

Bethlen Kata receptjei tág társadalmi körből származnak, mivel Pápai Páriz Ferenc, Borosnyai Márton, Bél Márton, egy német borbély, Menyhárt uram, egy szebeni német szíjjártóné, Vermesné asszonyom, Lázár Jánosné és a generálisné gyógymódjait is felhasználta. Az összehasonlítás során azt tapasztaltam, hogy Bethlen Kata orvosló könyve a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban. Pápai Páriz Ferentől is található benne egy recept: „Doktor Pápai uramjovollotta ezen balsam nevű kenőt, mikor az gyomrában érzi az ember a szelet vagy egyéb résziben,

ahol a szél jár, kenje meg véle”, mely szerint „fél lot szerecsendió-olajhoz kell: köménymagolaj három csepp, fodormintaolaj tizenhárom csepp, ürömolaj tizenhárom csepp, szerecsendióvirág-olaj négy vagy öt csepp, balsamum peruvianum huszonöt csepp”. A Pax corporis számos receptet tartalmaz a has szorulásról, de egyik sem felel meg pontosan a Bethlen Kata által leírtak. A megemlített alapanyagok közül a fejér üröm, kömény olaj és szerecsendió olaj különböző receptekben jelennek meg.

Marikowzki Márton több forrást is megnevez az „előre tett beszédben”. A mű első oldalán megemlíti a szerző, hogy a könyv „iratott Tissot Ur M. D. (...) által”, Marikowzki Márton pedig lefordította magyar nyelvre a művet, „házánk állapottyához alkalmaztatva”. Az összehasonlítás alapján a Néphez való tudósítás a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban.

Csupán egy esetben találtam olyan alapanyagot, amelyet minden könyv ajánl egy adott betegség kezeléséhez (a súly esetében a csalán). Melius Péter könyvében az égető csalán, míg a többiben az árvacsalán a javasolt ellenszer.

Mind a hét könyv a ház körül könnyen megtalálható alapanyagokat javasol, ritkán patikában található szereket. Érvágással leginkább az Ars medicában, a Pax corporisban és a Néphez való tudósításban találkozhatunk. Juhász Máté csupán egy alkalommal, gutaütés esetén javasolja az érvágást.

Mind a hét könyvre jellemző a polipragmázia, tehát egy adott betegség, tünet esetében több gyógymódot, növényt, kivonatot javasolnak. A Gelencei orvosló könyvecskeben fül-fájás esetében a következőket olvashatjuk: „Az fokhagymát főzd meg lúdhájban, és melegen eresszed a fülben. Item⁶. Az kőrösfaolajt is jó asszonember tejivel összeegyíteni”.

Marikowzki Márton kiemeli a himlőoltás fontosságát. A toldalék első része a himlőoltás történetét és annak módját írja le. Az oltást a szerző a következőképpen írja le: „a himlő béoltása abban áll, midőn olly személynek a' kin még a' himlő soha sem vólott, börit fel-vágván, abba a' sebetskébe, más himlős személyből vött érett himlő genyetséget eresztenek, és így azon betegséget véle közlik 's egy emberből másra mint egy által palántálják.”

*

Nehéz elmagyarázni azt az érzést, ami a több száz éves orvosló könyvek tanulmányozása során fogja el az embert. A sarkokban a használattól megfeketedett lapokon későbbi generációk jegyzeteit olvashatjuk. A könyv jellegzetes illata elárasztja a termet, miközben az ember arra gondol, hogy milyen felbecsülhetetlen értékű volt egykor ez a könyv valaki számára. Napjainkban nyelvészeti, orvostörténeti és néprajzi szempontból vizsgáljuk ezeket a könyveket. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy egykor betegellátás hiányában az orvosló könyvek olyan tanácsokkal láthatták el a betegeket, melyek a szegényebb ember számára is érthetőek és elérhetőek voltak, s így ezek jelentősége felbecsülhetetlen volt.

PÉTERFI ORSOLYA

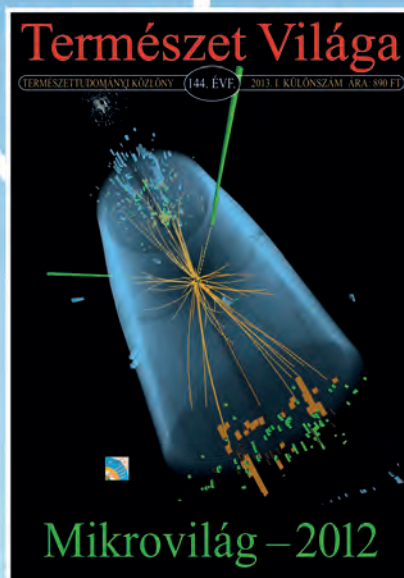
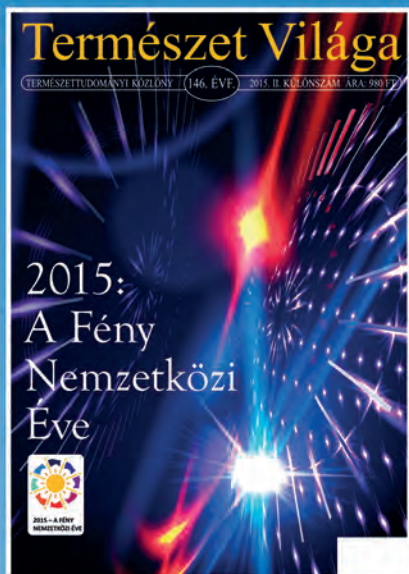
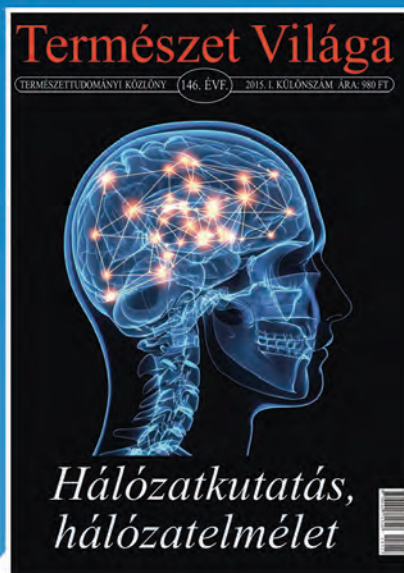
Lelki betegségek és mentális problémák ihlette műalkotások: Chitrapa, Van Gogh, Goya, Allik és Plný festménye

A Természet Világa különszámai

A különszámok korlátozott számban megrendelhetők a Kiadónknál, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál.

Cím: 1088 Budapest, Bródy Sándor utca 16.
Telefon: 06 1 327 8965
E-mail: titlap@telc.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

